

Bevezető

A tisztelt Olvasó a *Szerepváltozások* tanulmánykötet-sorozat legújabb, immár hatodik kötetét tartja a kezében. A nők és férfiak esélyegyenlőségének kérdése iránt folyamatos érdeklődés tapasztalható a hazai és nemzetközi szakirodalomban, szépirodalomban, médiában, de kiemelt témaként szerepel az Európai Unió programjaiban, akcióterveiben is. A fokozott érdeklődés és a számtalan publikáció ellenére a téma még koránt sincs kimerítve, sőt újabb és újabb kérdések merülnek fel, újabb és újabb fehér foltok keletkeznek. A kötet e kérdések megválaszolásához kíván hozzájárulni kutatási adatokon alapuló, objektivitásra és kiegyensúlyozottságra törekvő tudományos elemzések segítségével.

A kötet kezdő tanulmányát Frey Mária készítette *Nők és férfiak a munkaerőpiacon, különös tekintettel a válságkezelés hatásaira* címmel. Magyarországon a gazdasági válság kezelése – a fejlett világ számos országától eltérően – nem kereslet-élénkítő programokkal, hanem költségvetési megszorításokkal történt. Ez a tény érthető módon negatív hatást gyakorolt a munkaerőpiacra, emelve a munkanélküliek arányát. A munkanélküliség a férfiakat nagyobb mértékben sújtotta, mint a nőket, így a férfiak munkanélküliségi rátája az utóbbi években ismét meghaladta a nőkéét. A létszámleépítések zöme a férfiak által dominált vállalkozói szférát érintette, míg a többségében nőket foglalkoztató költségvetési szektorban az alkalmazotti létszám stagnált. A gazdasági aktivitás összességében a válság idején nem romlott, sőt némileg javult. A munkaerő-piaci válságkezelés legfőbb eszköze az álláskeresők passzív ellátása volt.

Schadt Mária a tudományos szférában meglévő esélyegyenlőtlenségek okait mutatja be az itt közreadott írásában. A tudományos kutatás követelményrendszerét a nők legtöbbször családi feladataik miatt kevésbé tudják teljesíteni, de ha teljesítik is, a hierarchiában felettük álló férfiak előítéletei, nemi sztereotípiái miatt kevesebb lehetőséget, bizalmat kapnak. A tudományos kutatómunka területén tapasztalható vertikális és horizontális szegregáció arra is visszavezethető, hogy a nők többsége a konfliktusok megoldásaként inkább a versengésről való lemondást választja.

Monostori Judit arra keres magyarázatot tanulmányában, hogy milyen okokra vezethető vissza az idősödő korosztályon belül a nők, férfiakénál

alacsonyabb munkaerő-piaci részvétele. A nemek közötti különbségek mind a nyugdíjba vonulási szándék, mind a tényleges nyugdíjba vonulási gyakorlat vonatkozásában kimutathatók. A nőknek több mint háromnegyede, a férfiaknak csak kevesebb, mint kétharmada kíván a nyugdíjkorhatár elérése előtt nyugdíjba vonulni. Kutatásokból ismert, hogy önmagában a szándék jelentősen növeli az inaktívvá válás kockázatát. A nemek közötti különbség nem a nők kirekesztődéséből adódik, hanem alapvetően a magasabb iskolai végzettséggel rendelkező nők tudatos választásából, nagyobb arányú nyugdíjba vonulásából. Sajátos továbbá, hogy a nyugdíjkorhatár elérésekor betegségben nem szenvedő férfiak és nők közül a nők számottevően magasabb arányban hagyják el a munkaerőpiacot. Nyugdíjba vonulás, nyugdíjazás vonatkozásában tehát nemi diszkrimináció nem mutatható ki, inkább a magasabb iskolai végzettségű, jó egészségi állapotnak örvendő nők szuverén döntéséről beszélhetünk.

A Nemek közötti eltérések a külföldi állampolgárok munkaerő-piaci helyzetében Magyarországon című tanulmány szerzője Gödri Irén. A szerző arra keres választ írásában, hogy a bevándorlók, és ezen belül főleg a bevándorló nők rosszabb munkaerő-piaci mutatóit tükröző európai trendek mennyire érvényesülnek a sajátos hazai migrációs térben, továbbá a megfigyelhető férfi-női sajátosságok hogyan változnak a különböző életkorú, iskolai végzettségű és más-más származási országból érkezett bevándorlók körében. Az eredmények alapján megállapítható, hogy a férfiak eltérő korcsoportos és iskolai végzettség szerinti megoszlását figyelembe véve is a nőknek fele akkora esélyük van a foglalkoztatottságra, mint a férfiaknak. A nők hátránya nem csupán a bevándorló nők összességében alacsonyabb iskolai végzettségének köszönhető, hanem egyéb kulturális és diszkriminációs hatások is érvényesülnek e tekintetben.

Borbély Szilvia tanulmánya örökzöld témával, a nők és férfiak béregyenlőtlenségének kérdésével foglalkozik. Magyarországon a bérdifferencia az utóbbi egy-két évben kismértékben emelkedett, de még így is az uniós átlagnak megfelelő értéken van. A férfiak és a nők keresete közötti különbség az egyetemet, főiskolát végzettek, valamint az idősebb korcsoportok esetében a legnagyobb. Jelentősek továbbá e tekintetben az országon belüli régiók szerinti különbségek is. A nők számára a munkaerőpiacon a legnagyobb hátrányt a gyermek, a gyermekvállalás jelenti. Míg a béregyenlőtlenség mértéke a gyermektelenek esetében „csak” 8%-os, addig a két- és többgyermekesek csoportjában a férfiak már 25%-kal keresnek többet, mint az ugyanazon csoportba tartozó nők. A szerző tanulmánya végén néhány megoldási javaslatot is felvet a nemek közötti kereseti egyenlőtlenségének orvoslására.

A Nemzeti Erőforrás Minisztérium jogelődje által támogatott kutatás a nemek egyenlőségének érvényesülésével foglalkozik az adó- és társadalombiztosítási rendszerekben, valamint a foglalkoztatáspolitikában. Az eredményeket bemutató tanulmányt ugyancsak Borbély Szilvia készítette. A kutatás pozitív tapasztalattal zárult, mert kimutatta, hogy a jövedelemadó rendszer-

ben, a társadalombiztosítási és szociális ellátórendszerekben, illetve a munkaerőpiac passzív és aktív eszközeit illetően nem tapasztalható gender-típusú diszkrimináció; biztosított a nemek egyenlősége.

A „munka vagy otthonmaradás” dilemmára keres választ Blaskó Zsuzsa *„Hároméves kor alatt mindenképpen megsínyli”* című tanulmánya. A kétévesnél idősebb, de harmadik életévüket még be nem töltött gyermekükkel gyermekgondozási szabadságon lévő anyákkal készített mélyinterjúk megosztott képet mutatnak abban a kérdésben, hogy visszamennének-e hamarabb az anyák dolgozni vagy kívánnák a három évet. A többség az anyagyermek kapcsolat, kötődés pszichológiai érvrendszerre hivatkozva a hároméves – vagy annál hosszabb – otthonmaradást tartják ideálisnak és szükségesnek. Az anyák egyharmada azonban korábbi, a gyermek kétéves korában történő munkába állást is elfogadhatónak tartana, amit viszont munkavállalási és gyermek-elhelyezési problémák miatt nem tudnak megvalósítani. A kutatás eredményei a kisgyermeket nevelő szülők rendelkezésére álló lehetőségek bővítésének szükségességét jelzik.

Reszkető Petra, Scharle Ágota és Váradi Balázs szerzők jegyzik a kisgyermek napközbeni ellátásának bővítési lehetőségeit tárgyaló tanulmányt. A szerzők véleménye szerint, mind demográfiai, mind foglalkoztatáspolitikai okokból szükséges lenne a hároméves kor alatti gyermek napközbeni ellátását biztosító intézményhálózat fejlesztése, valamint a finanszírozási rendszer átalakítása. A munkáltatók és a szülők a jelenleginél nagyobb mértékű bevonása a gyermekintézmények működtetésébe rövid távon nem igényelné a fejlesztéshez jelentős nagyságrendű többletforrás bevonását, közép- és hosszú távon pedig egyértelműen a költségvetés helyzetének javítását eredményezné.

A munka és a család összeegyeztetésének, összeegyeztethetőségének kérdésköréhez kapcsolódik Pongrácz Tiborné és S. Molnár Edit tanulmánya, amely a nemi szerepek és értékrendek változásával foglalkozik. A szerzők az utóbbi években végzett empirikus kutatások adatai alapján mutatnak rá arra a figyelemreméltó változásra, amely a korábban domináns uralkodó tradicionális értékrend, a család- és gyermekközpontúság bizonyos mértékű visszaszorulásával, a munka, a keresőtevékenység fontosságának növekedésével jellemezhető. A család és a munka összeegyeztethetőségének vonatkozásában a vélemények erőteljes homogenizálódása tapasztalható. Az így kialakult és széles körben támogatott társadalmi vélemény egyre inkább egybeesik az állam által megfogalmazott családpolitikai és foglalkoztatáspolitikai célkitűzésekkel, ami szükséges, de nem elégséges feltétele a születésszám, a gyermekvállalási hajlandóság emelkedésének. Az elégséges feltételt a gyermekvállalás és a keresőtevékenység összeegyeztetését elősegítő, hatékony családpolitika jelenti.

A nemi szerepekkel kapcsolatos kutatások szempontjából kiemelkedő jelentőségű Spéder Zsolt férfiszerepekről, apaképekről készült, *Ellentmondó elvárások között* címmel közölt tanulmánya. A férfiak helyzetének, változó

szerepének vizsgálata hazánkban a gender-kutatások igencsak elhanyagolt, mondhatni méltatlanul és indokolatlanul mellőzött területe. A szerző által elemzett kutatások azt bizonyítják, hogy a férfiak a kettős szerep szorításában inkább elvárják maguktól a kenyérkeresői és a családcentrikus szerepnek való megfelelést, mint a nők. Az alacsony iskolai végzettségűek a kenyérkereső férfi ideálját, a magasabb végzettségűek a családcentrikus férfi ideálját részesítik előnyben. Ismert tény, hogy az anyaság a nők életének, társadalmi szereprendszerének elválaszthatatlan része. A tanulmányból kiderül, hogy nincs ez másképp a férfiak esetében sem. A népesség kilenc-tizede ért egyet azzal az állítással, hogy *„Apának lenni és gyermeket nevelni az egyik legszebb élmény egy férfi életében”*.

Négy szerző, Albert Fruzsina, Dávid Beáta, Havasi Éva és Kóczé Angéla, nevéhez fűződik *„Az asszony lassan átveszi a kalapot”* című mű, amely a nehézsorsú roma és nem roma asszonyok életében végbemenő szerepváltozásokat mutatja be két magyarországi kistérségben. A tanulmány a Nemzeti Erőforrás Minisztérium jogelődjének, a Szociális és Munkaügyi Minisztériumnak a támogatásával megvalósult kutatáson alapul, melynek célja a nemi és az etnikai alapú diszkrimináció összefonódásának bemutatása volt. A munkanélküliség, az alacsony iskolázottság, a tartós szegénység, a rossz egészségi állapot, a nem megfelelő lakhatási körülmények, az alacsony társadalmi és gazdasági státusz, valamint az előítéletek együttesen és egymással kölcsönhatásban hozzák létre, s konzerválják a szegénységben élő roma és nem roma nők társadalmi kirekesztettségét. A mélyinterjúkból kiemelt részletekkel illusztrált tanulmány jól tükrözi a nemi szerepválságba került férfiak és az egyre nagyobb tehervállalásra kényszerülő nők közötti erőviszonyok átrendeződését: a munkanélküli férfiak helyett a gyesből, családi pótlékából a család megélhetését biztosító nők, anyák családfővé válását.

Utasi Ágnes a *Szubjektív feszültség és munkastressz a házások életében* című tanulmányában 24 európai országban végzett empirikus kutatás adatai alapján vizsgálja a házaspárok esetében jelentkező, az otthoni és a munkahelyi leterheltségből eredő feszültség mértékét. A vizsgálat során figyelembe vett feszültségforrások, az otthoni munkához szükséges idő hiányából, a munkahelyi kontrollból, a háztartás technikai színvonalából, a család iránt érzett fokozott felelősségnek a munkakonzentrációra gyakorolt hatásából, valamint a munkahelyen végzett munka utáni kimerültségnek, apátiának az otthon végzett kreatív tevékenységre gyakorolt negatív hatásából fakadnak. Megállapítható, hogy a feszültségi mutatók mindegyik feszültségforrás esetében Kelet-Európában a legmagasabbak. Az otthoni feladatok ellátásából fakadó időfeszültséget a legkevésbé – a technikai-civilizációs eszközökkel legjobban felszerelt otthonaikban – az Észak-Európában élő házások érzik, a munkahelyi kontroll miatt pedig legkevésbé Dél-Európában aggódnak. A kettős munkaterhelésből adódó kimerültség, az apatikus otthoni aktivitás hiány legkevésbé ugyancsak a dél-európai párokra jellemző.

Bevezető

A kötet Elekes Zsuzsanna *Azonos szerepek azonos szenvedélyek?* című tanulmányával zárul, amelynek témája a fiatalok egészségkárosító szokásainak bemutatása. A 2007-ben végzett kutatás adataiból kitűnik, hogy sajátos és sajnálatos emancipálódás ment végbe a fiatal lányok és fiúk körében a tiltott és legális szerek fogyasztói magatartása terén. A teljesen absztinensnek tekinthető, dohányzást, alkoholt vagy drogot ki nem próbált 16 évesek aránya mindössze 6%, és ez az absztinencia-arány gyakorlatilag azonos a fiúk és a lányok esetében. Míg az alkoholfogyasztás mérsékeltebb formáinak elterjedtségében a fiúk és a lányok között nincsenek jelentős különbségek, addig a problémásabb alkoholfogyasztás a fiúkat jellemzi inkább. Ugyanakkor az utóbbi években a havi rendszerességgű lerészegedés a fiúk körében csökkent, míg a lányok esetében nőtt. A tiltott és egyéb droghasználati célú szerek kipróbálása a fiúknál, a visszaélésszerű gyógyszerhasználat pedig a lányoknál elterjedtebb. Ennek következtében az egyéb drogok összesített életprevalenciája nem mutat jelentős nemenkénti különbségeket.

A tartalmas tanulmányok mellett a hagyományokhoz híven idén is kiegészül kötetünk egyrészt azzal a *Bibliográfia-gyűjteménnyel*, amely a nemek közötti esélyegyenlőség témakörében megjelent hazai vonatkozású szakmai publikációk listáját tartalmazza, aktuálisan 2009-re és 2010-re vonatkozóan; másrészt pedig a TÁRKI Társadalmi Nemek Adattára által karbantartott *Kutatói regiszter* legfrissebb változatával, amely jelenleg közel 180, a témában szakértő és/vagy kutató elérhetőségét tartalmazza.

Reméljük, hogy ez a könyv, a sorozat többi kötetéhez hasonlóan pozitív visszhangot fog kiváltani, keresett és népszerű lesz nemcsak a gender témával foglalkozó kutatók, szakemberek körében, de egyetemi hallgatók is sikerrel tudják majd használni tanulmányaik, diplomamunkájuk elkészítése során. A korábbi kötetekkel kapcsolatos visszajelzések azt bizonyítják, hogy a tanulmányokban összefoglalt ismeretanyag a témával foglalkozó újságírók számára is komoly segítséget jelent mindennapi munkájukban.

Budapest, 2011. január

A Szerkesztők

